

and international legal acts that regulate this sphere, including the Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as international conventions such as the UN Convention on the Rights of the Child, the Lanzarote Convention of the Council of Europe, and the Optional Protocol to the UN Convention on the Rights of the Child.

It is noted that these legal acts have a significant impact on the classification of crimes, the specifics of criminal proceedings in such cases, guarantees for the protection of victims, and the prevention of secondary victimization of minors.

Attention is drawn to the specifics of regulatory provisions concerning these issues in the context of armed conflict and the necessity of harmonizing national legislation with international standards in this area.

It is determined that legal acts governing the investigation of criminal offenses against the sexual freedom and inviolability of minors can be classified based on: the scope of regulation (international and national); the coverage of child victims (without gender differentiation and with a gender-based approach); and the circumstances (ordinary conditions and conditions of armed conflict).

The research findings can be used to improve criminal procedural legislation and develop effective mechanisms for protecting the rights of minor victims of sexual violence.

Keywords: investigation, criminal offenses, sexual freedom, sexual inviolability, minors, criminal proceedings, international standards, Lanzarote Convention, child protection, sexual violence.

Вступ

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності є одними з найтяжчих правопорушень, оскільки завдають значної шкоди фізичному, психологічному та моральному стану потерпілих, особливо якщо ними є неповнолітні. Для ефективного розслідування таких кримінальних правопорушень необхідна чітка нормативно-правова база, що регулює порядок досудового слідства, доказування, захист потерпілих і правопорушників, а також забезпечення справедливого судового розгляду.

Визначення правових основ розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності, що вчиняються щодо неповнолітніх осіб, є вихідною точкою у дослідженні цього процесу.

Питанням кримінального провадження за участю дітей та розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканності присвячені роботи В. М. Бурдіна, Є. М. Гідулянова, У. С. Ковни, О. П. Кучинської, Н. Ю. Нікітіної-Дудікової, Н. В. Ортинської, Н.В. Павлової, Г. Попова, В. В. Романюка, Є.С. Хижняка та інших.

Метою статті є отримання наукового результату у вигляді теоретично обґрунтованих положень щодо правових основ розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності, що вчиняються щодо неповнолітніх осіб.

Результати

У першу чергу, Основний Закон держави у ст. 52 визначає заборону будь-якого насильства над дітьми та їх експлуатацію [1]. Логічно, що відповідальність за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та недоторканності передбачена нормами КК України (ст. 152 – 156-1 КК, а також такі дії в умовах збройного конфлікту можуть кваліфікуватися за ст. 438 КК та розглядатися, як воєнні злочинні), а сам процес розслідування у таких провадженнях регламентується кримінальним процесуальним законодавством.

Важливими у цьому аспекті є не тільки норми чинного КПК України, а й міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані нашою державою. Це передбачено, зокрема, засадою законності за ст. 9 КПК України: «Під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства» [2].

До міжнародних стандартів «широкого спектру» дії, які безумовно розповсюджуються і на дітей, слід віднести Загальну декларації прав людини (1948 р.) [3], Європейську конвенція з прав людини (1950 р.) [3], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [4], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, (1966 р.) [5], Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.) [6].

Втім вважаємо за потрібне звернутися і до тих міжнародних нормативно-правових актів, які безпосередньо, «спеціалізовано» торкаються досліджуваної сфери. У першу чергу, таким нормативно-правовим документом є Конвенція про права дитини (1989 р.). У першу чергу, привертає увагу, що відповідно до ст. 1 Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [7]. Таке ж тлумачення поняття дитини міститься і у Закону України «Про охорону дитинства» [8]. Натомість у КПК України в частині норм, які стосуються дітей-учасників кримінального провадження, законодавець послуговується іншою термінологією: «малолітні» та «неповнолітні» особи, «особи, які не досягли 16-річного віку». На нашу думку, зазначений підхід є архаїчним та частково запозиченим з КПК України 1960 року. Не вступаючи у цій статті до дискусії з приводу прогалин у нормативному регулюванні у КПК України питань, пов'язаних із забезпеченням процесуального статусу дітей-потерпілих та дітей-свідків, зазначимо, що питанням їх гарантій у самому кодексі приділена неналежна увага. Водночас саме правова визначеність є важливим елементом верховенства права, адже завдяки ній забезпечується доступність і передбачуваність законодавства, можливість реального користування суб'єктами кримінального провадження своїми правами та розуміння відповідальності, які вони несуть. Відтак норми чинного кримінального процесуального законодавства в частині гарантій прав дітей-потерпілих та дітей-свідків мають бути піддані ревізії та удосконалені з урахуванням вимог міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною, потреб сьогодення, а також напрацьованої правозастосовної практики.

Особливого значення у захисті прав дітей від досліджуваної категорії кримінальних правопорушень набуває Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 року, яка була ратифікована Україною у 2012 році). Вона зобов'язує держави криміналізувати всі форми сексуального насильства над дітьми, розробляти ефективні методики розслідування, захищати права потерпілих та співпрацювати на міжнародному рівні для боротьби з цими злочинами. Зокрема, у ній надається визначення таким формам: сексуальне насильство (ст. 18), правопорушення, що стосуються дитячої проституції (ст. 19), правопорушення, що стосуються дитячої порнографії (ст. 20), правопорушення, що стосуються участі дитини у порнографічних виставах (ст. 21), розбещення дітей (ст. 22), домагання дитини для сексуальних цілей (грумінг) (ст. 23) [9]. Визначене у ст. 23 Конвенції поняття грумінгу відображає сучасні способи вчинення протиправних дій щодо дітей, адже у світі цифрових технологій злочини сексуального характеру щодо дітей вчиняються й у кіберпросторі. Навіть без

особистої зустрічі, через онлайн спілкування діти можуть зазнавати насильства, що призведе до серйозних психологічних травм, зокрема, такі дії дорослих у судах окремих держав визначають як зґвалтування, крім того у соціальних мережах поширені секстинг (обмін сексуальними повідомленнями, фото чи відео із використанням засобів зв'язку), серсторшин (налагодження довірливих стосунків з дитиною з метою отримання інтимних фото чи відео із подальшим шантажем розповсюдити ці матеріали), кібербулінг (це булінг із застосуванням цифрових технологій) [10]. Конвенція встановлює принципи проведення розслідувань, які враховують вразливість неповнолітніх потерпілих, серед яких і спеціальні процедури для роботи з цифровими доказами у справах про розповсюдження дитячої порнографії.

Іще одним важливим документом, ратифікованим Україною стала Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, яка застосовується до всіх форм насильства стосовно жінок [11]. У нормах зазначеної конвенції акцент робиться на гендерній приналежності жертв.

Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини, ухвалений у 2000 році, є ключовим міжнародним документом, спрямованим на захист дітей від сексуального насильства, експлуатації та торгівлі. Він встановлює основні стандарти, якими повинні керуватися держави у протидії таким злочинам, а також зобов'язує забезпечувати ефективне розслідування та переслідування винних. Протокол доповнює Конвенцію про права дитини, вводячи додаткові зобов'язання для держав у таких сферах:

- по-перше, це криміналізація злочинів – держави-учасниці повинні передбачити у своїх законах суворе покарання за торгівлю дітьми, сексуальну експлуатацію та дитячу порнографію;

- по-друге, це розширена відповідальність – країни повинні переслідувати такі злочини незалежно від того, чи були вони скоєні на їхній території або за її межами;

- по-третє, це захист потерпілих – дітям-жертвам гарантується юридична, психологічна та соціальна підтримка;

- по-третє, це міжнародна співпраця – держави зобов'язані взаємодіяти у розслідуванні та боротьбі з транснаціональними злочинами проти дітей [12].

Зазначений протокол слугує орієнтиром у гармонізації кримінального законодавства з міжнародними стандартами, вносить зобов'язання створювати спеціалізовані підрозділи для розслідування таких злочинів, а також застосовувати сучасні методи криміналістики, зокрема кіберрозвідку для виявлення розповсюдження матеріалів із сексуальною експлуатацією дітей. Важливим аспектом Протоколу є гарантування прав дітей, які стали жертвами сексуального насильства. У кримінальному процесі це означає особливий порядок їх допиту, запобігання вторинній віктимізації та надання психологічної та соціальної допомоги.

В Україні його норми частково імplementовані, однак для підвищення ефективності боротьби з такими злочинами необхідне подальше вдосконалення механізмів їх реалізації.

Окремою категорією, на нашу думку, є нормативні акти, які гарантують права дітей в умовах збройного конфлікту. Діти стають як безпосередніми жертвами вчинення сексуального насильства щодо них в умовах збройного конфлікту, так і свідками такого насильства щодо інших осіб, що, на нашу думку, безумовно має ознаки злочину і щодо дитини.

Відповідно до ст. 3 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 р.) забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де такі діяння стосовно зазначених вище осіб: а) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; б)

захоплення заручників; с) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження; d) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні [13].

За даними Офісу Генерального прокурора, станом на 11 травня 2023 року зафіксовано факти сексуального насильства стосовно 12 дівчат та 1 хлопця віком від 6 до 17 років, зокрема: спроба зґвалтування хлопця 10 років у Херсонській області, вчинено зґвалтування сімох дівчат віком від 15 до 17 років, однієї дівчини віком 6 років, на території Київської, Миколаївської та Херсонської областей, спроби зґвалтування стосовно трьох дівчат віком від 15 до 17 років на території Донецької та Чернігівської областей. Крім того, двоє дівчат 10 та 16 років стали свідками сексуального насильства на території Київської та Херсонської областей [14]. Станом на 01 червня 2024 року за статистикою Офісу Генерального прокурора розслідується понад 3 800 воєнних злочинів, вчинених проти дітей в ході агресії рф [15].

Відповідно до п. г) частини 1 ст. 7 Римського Статуту зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства є діями можуть бути віднесені до «злочинів проти людяності», якщо вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено. Крім того відповідно ч.2 ст. 8 Римського Статуту поняття «воєнні злочини» включає: зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусову вагітність, примусову стерилізація чи будь-яку іншу форму сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій [16].

Крім того у ст. 77 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій передбачено, що діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань [17].

Сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту, у тому числі, щодо дітей за вітчизняним кримінальним законодавством кваліфікується за ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни». Вчені звертають увагу на те, що однією з проблем матеріально-правового характеру є кваліфікація зґвалтування, вчиненого військовослужбовцями рф, представниками «армії ДНР та ЛНР», як правило, за ст. 438 КК України, санкції якої значно нижчі за зґвалтування, що спричинило тяжкі наслідки, вчинене повторно, за яке передбачено покарання у виді позбавлення волі строком на 15 років або довічне позбавлення волі (ч. 6 ст. 152 КК України), а за зґвалтування малолітньої – 10-15 років позбавлення волі (ч. 4 ст. 152 КК України); у той час, як за порушення законів і звичаїв війни – 8-12 років позбавлення волі (ч. 1 ст. 438 КК України) [18]. Крім того, хочемо акцентувати увагу на тому, що до кваліфікуючих обставин злочину, передбаченого ст. 438 КК України, не віднесено вчинення такого діяння щодо дитини.

У наукових джерелах давно обстоюється думка щодо необхідності ратифікації Римського Статуту та приведення кримінального законодавства у відповідність до нього, а також врегулювання питань конкуренції норм за злочини за загальними нормами та «спеціальними» щодо злочинів в умовах збройного конфлікту, у тому числі в частині кримінально-правових санкцій.

Висновок

Таким чином, нормативно-правові акти, які регламентують основи розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності, що вчиняються щодо неповнолітніх осіб можна поділити на:

за сферою регулювання міжнародні та вітчизняні;

за поширеністю на дітей-жертв: без гендерного розрізнення та за гендерною ознакою;

в залежності від обстановки – в ординарній обстановці та в умовах збройного конфлікту.

Перспективними для подальших наукових досліджень вбачається аналіз відповідності норм національного законодавства міжнародним нормативно-правовим актам, визначення ступеню нормативного регулювання, розробка пропозицій з удосконалення законодавства, що забезпечує розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності, що вчиняються щодо неповнолітніх осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст.141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
3. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Організація Об'єднаних Націй. Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Генеральна Асамблея ООН від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
6. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.
7. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
8. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.20011 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
9. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.
10. Мочарник Є. Лансаротська конвенція = амбітний план захисту дітей від сексуального насильства. URL: <https://jurfem.com.ua/lansarotska-konvenciaambitnyi-plan/>.
11. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.
12. Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини від 20.11.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160#Text.
13. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Організація Об'єднаних Націй. Міжнародний документ 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154/paran64#n64.
14. Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi->

[porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad.](#)

15. Протягом майже 1,5 року за злочини проти дітей засуджено понад 2000 осіб. URL: https://lb.ua/society/2024/06/01/616529_protyagom_mayzhe_15_roku_zlochinni.html
16. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
17. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#o556.
18. Антонюк Н. Підтримка та захист потерпілих і свідків воєнних злочинів: проблемні питання застосування КК і КПК України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1357006/>.